

“נעשה ונשמע”, טעמי המצוות

יש לשים לב לכל ביטוי במקרא, לכל כפילות ביטוי ולכל שינוי בביטויי המקרא. משום מה בתחילת המאורע הכביר של מתן תורה בהר סיני, ביום ד' סיון (רש"י על שמות כ"ד, א') ענו בני ישראל בקצרה: "כל אשר דיבר ה' נעשה" (שמות כ"ד, ג'). אבל למחרת ביום ה' סיון (רש"י, פסוק ד') כתוב אחרת. "ויאמרו כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע" (פסוק ז'). הוסיפו מלת "ונשמע". וגם סדר המלים צריך ביאור. כיצד עושים לפני ששומעים? הרי קודם כל צריכים לשמוע מה הוא שדורשים מהם, ואחר כך יוכלו לבצע ולקיים? למה הקדימו מלת "נעשה" לפני "נשמע"? [ותשובת חז"ל בשבת דף פח, נביא להלן בדברי המלבי"ם].

עונה על כך מהר"י אברבנאל שאין מלת "ונשמע" מוסבת על מה שאמרו "נעשה", אלא כוונתם היא שמקבלים הם על עצמם מצוות נוספות אם וכאשר יוסיפו להם. תירוץ זה איננו נוח, כי כבר הקדים המקרא "ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים" (פסוק ג'). הרי שכבר שמעו את הכל, ומה יש להם לצפות להוספות?

תירוץ אחר נמצא בדברי ר' עובדיה ספורנו (נפטר בשנת 1550) המבאר כי "נעשה" זהו קיום המצוות לשמו של הקב"ה; "נשמע" בקולו ולא כדי לקבל פרס. אבל גם תירוץ זה הוא דחוק. כי אם זאת כוונתם, מפני מה לא ענו כך מיד ביום ד' סיון, כבר בפסוק ג'? מדוע יש לתשובתם שני שלבים?

מדרש "מאור האפלה" (של רבי נתנאל מתימן, שנת 1329 מדרש זה תרגם והו"ל הגר"י קאפח) בעמ' רנ"ד מתרץ כי במלת "נעשה" מדובר בה על קיום מצוות עשה; "ונשמע" היא על קיום "לא תעשה". וגם תירוץ זה אינו נוח. כי מדוע לא אמרו כך בני ישראל כבר בתחילת המאורע, בפסוק ג', שם אמרו רק מלת "נעשה"?

עוד תירוץ כתב שם הנ"ל: "נעשה" הוא תורה שבכתב, ונשמע הוא פירושה, היא תורה שבעל פה. ויש להקשות עליו כלום יעלה על הדעת כי בפסוק ג' הסכימו לקבל אך ורק תורה שבכתב בלבד? חלילה!

המלבי"ם פירש בשם חז"ל (כנראה כוונתו לדבריהם בשבת דף פח ע"א), כי במלת "נשמע" מדובר על ההשכלה, כלומר על הבנת ענייני המצוה. אבל בתחילה יש לקיים "נעשה", זאת אומרת ציות עיוור לקיים המצוות בכל דקדוקיהן, למרות שעדיין אין האדם מבין לטעמיהם. רק אחר כך יטפל בעניין "נשמע", להבין עומק משמעותן. כלשונו: "להבין טעמי המצוות וסודותיהם". עד כאן לשונו. ומסיים דבריו: "התלמוד מביא לידי מעשה, והמעשה הוא העיקר, ופרי התלמוד. ועל זה אמרו (שבת פח ע"א)

כתפוח בעצי היער, מה תפוח זה פרו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו 'נעשה' ל'נשמע'. כלומר כאן הדגישו מה העיקר אצלם. קודם כל יש לציית ולקיים, ורק אחר כך יש לעסוק בטפל, בטעמי המצוות.

לומדים אנו מדבריו של המלבי"ם שיש תועלת וברכה בהבנת טעמי המצוות, שהרי אבות אבותינו הצהירו במעמד הר סיני שיעסקו בכך! כי יש כמה וכמה ממקיימי המצוות בימינו המתנגדים לחיפוש טעמים למצוות. סבורים הם שיש בזה פגם, כאילו לא די בכך מה שהקב"ה ציוה, אלא כאילו מבקשים אנו שיהיו הדברים מסתברים לנו גם לפי שכלנו. והוכחה לדבריהם, הרי כתב הרמב"ם בפירושו כי גוי המקיים מצוותיו מפני הכרע הדעת, כלומר שהעניינים נראים לו הגיוניים, ולא מקיים מפני שה' ציוה בכך, אינו בכלל "חסיד אומות העולם" (הלכות מלכים, סוף פרק ח'). והוא הדין ישראל אם מקיים מפני הכרע דעתו.

אבל טועים הם החושבים כך. הרמב"ם עצמו חנך אותנו לחפש טעמים ונימוקים בכל המצוות כולן, גם באלו שהן "חוקים", כלומר נראים כגזר דין יבש ללא נימוק. וכך לשונו: "אע"פ שכל חוקי התורה גזירות הם וכו' ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם, תן לו טעם! הרי אמרו חכמים הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה" (סוף הלכות תמורה). אלא ברור כי יש לציית ולקיים כל מצוה למרות שלעת עתה עוד לא מבינים שום טעם לחוקי התורה. אבל בו זמנית יש להשתדל ולחפש טעמים הגיוניים מדוע התורה ציותה כך. ומצאנו כי גם חז"ל פה ושם נתנו טעמים למצוות (כמו לעניין שילוח הקן, במדרש דברים רבה, תחילת פרשת תצא "הואיל ונתעסק בכבודו של עולם"). וגם הרמב"ם כתב עליהם פרקים רבים ב"מורה נבוכים" (חלק ג' פרקים ל"ז-מ"ט). וכן ספר "החינוך" וגם רש"י הירש בביאורו לתורה, ועוד.

אפשר שישוד זה נרמז בדברי הרמב"ם במה שמודיעים לגר בעת שמתגייר: "שאינן שום צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען" (הלכות איסורי ביאה, פרק י"ד הלכה ג'). אם כבר הזכיר "בעל החכמה" משום מה הוסיף אחר כך "ויודען"? אלא שמא כוונתו להבין משמעותן הפנימית של המצוות.

מה התועלת ממתן טעמים לחוקי התורה? כדי שהאדם יעבוד את ה' לא רק כעבד ממושמע, אלא גם בליבו יתלהב ויתרגש כאשר מבין בהגיון את הטעמים הנפלאים והמתוקים שיש למצוות התורה. ולמרות שאין ביכולתנו להבין כל מצוה ומצוה, אבל כמה מהן שנצליח לפענח, הכל ריווח. וגם אם לא השכלנו להבין את הטעם האמיתי והאלוהי של המצוה (וספק אם יש אפילו ביכולתו של משה רבינו להבין על בוריו את הטעם האצילי והאלוהי), אבל יש לנו שכר על המאמץ שלנו.

ובכל זאת, תירוצו של המלבי"ם עדיין לא מיישבת את בעייתנו. כי למרות שדבריו נכונים כי "נעשה" מוסב על הציות הממושמע, "ונשמע" היא בעניין הבנת הטעם והסוד, מדוע לא אמרו ישראל מטבע לשון זו כבר בפסוק ג', ביום ד' סיוון?

אלא הבה ונעיין מה עבר על בני ישראל בינתיים. כך הוא סדר הכתובים: "וניגש משה לבדו אל ה', והם לא יגשו, והעם לא יעלה עמו. ויבוא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים. ויען כל העם קול אחד ויאמרו: כל הדברים אשר דיבר ה' נעשה. ויכתוב משה את כל דברי ה', וישכם בבוקר ויבן מזבח תחת ההר וכו' ויעלו עולות ויזבחו זבחים וכו'. ויקח משה חצי הדם (מפרש רש"י: להזות בהם על העם, כדלהלן פסוק ח') וחצי הדם זרק על המזבח. ויקח ספר הברית, ויקרא באזני העם, ויאמרו כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע". עד כאן לשון המקרא לענייננו.

מהו "ספר הברית" הזה? מפרש רש"י כי משה כתב את חמשה חומשי תורה בשני שלבים. בסוף פרשת משפטים מבואר שכתב כל מה שנמצא אצלנו בספר תורה, מפסוק בראשית עד ליום מתן תורה, וזה נקרא "ספר הברית". את ההמשך של התורה עד סוף ספר דברים כתב זמן קצר לפני פטירתו. זאת אומרת כאשר שמעו ישראל את הסיפורים בתורה [כאן בסוף פרשת משפטים], כיצד נהג ה' עם אדם הראשון וחווה, וכיצד עם דור המבול, ודור הפלגה, וסיפורי אברהם יצחק ויעקב, ומעשי יציאת מצרים, ועניין קריעת ים סוף, ופרשת המן והשליו, ומלחמת עמלק וכו'. סיפורי כל ההיסטוריה הזאת השפיעו עליהם עמוקות, והגיעו להבנה מה טיב הקשר בין ה' ועמו, מה עניין ההשגחה וההצלה, מה עניין ייחודיותם של ישראל. והרי משום זה נכנסו לברית עם הקב"ה ע"י הזאת הדם.

רעיונות אלו הם הלב ומרכז התורה. אבל מה ששמעו ביום ד' סיון היה רק התקנון החוקי, מה מותר לעשות ומה אסור, מה טמא ומה טהור, מה כשר ומה פסול. לפי המקרא, שמעו ביום ההוא "את המשפטים". והם קבלו עליהם עול מלכות שמים ביודעם שהם אך ורק כלי עפר, שסופם לעפר; והוא הבורא ממציא כל, והוא שהוציאים מארץ מצרים. והשכל מחייב שיקיימו דרישותיו מהם.

אבל אחרי שמשה רבנו קרא לפניהם את כל השתלשלות התהוותם של עם ישראל, ממתי שאברהם היה במצוקה אצל פרעה ואצל אבימלך (בעניין שרה אשתו), וה' בחר ביצחק ולא בישמעאל, ובחר ביעקב ולא בעשיו, ובחר ה' בישראל ולא באומות אחרות; מאז התחילו להבין עומק משמעות רגשית נפשית לציווי ה'. מקצוע זה בתורה נקראת בימינו "מחשבת ישראל" (ובלשון הרב אברהם קוק, "הצד העיוני שבתורה"), והיא הלב המרכזי של התורה.

כך פירש המלבי"ם על הפסוק "נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך" (משלי ו', כ') כי המצוות הן המחלקה של "למעשה", "התורה הם הלימודים שילמדנו כמו האמונות והדיעות והמוסרים" עכ"ל. וכן חזר על כך המלבי"ם בביאורו לנחמיה (ט', י"ג) "משפטים בין אדם לחברו, ותורת אמת' בענייני האמונה, חוקים כמו לא תבשל גדי בחלב אמו".

כך מפרש ר' עובדיה ספורנו על דברים: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. אלה העדות והחוקים והמשפטים אשר דיבר ה' אל בני ישראל בצאתם

ממצרים" (דברים ד', מ"ד-מ"ה). "וזאת התורה" הוא מוסב על הנאמר שם מקודם "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד (פסוק ל"ט, לפי הסבר של הרב יהודה קופרמן, במהדורתו של הספר). ואח"כ "העדות והחוקים והמשפטים" שהם הצדדים המעשיים.

ולכן אחרי ששמעו בני ישראל כיצד ה' מחבב אותם, וגם נכנס עמהם בברית, אשר חצי הדם של הקרבנות הטיפו על המזבח (המייצג את ה', כביכול) וחצי הדם שבכלי הטיפו עליהם עצמם. ואז אמרו כל העם לא די לנו שנקיים המצוות כחוק יבש, כגזר דין המלך, אלא נתאמץ לקיים "נשמע" להבין טעם וסוד של כל מצוה ומצוה.

וזהו ההבדל מה בין הנאמר בפסוק ג' לנאמר בפסוק ז'. כאן כתוב "נעשה" לבד וכאן כתוב "נעשה ונשמע". כלומר אחרי קיום המצוה כפשוטה בלי חיפוש טעם, עלינו לעסוק בהבנה פנימית של משמעות המצוה. [ובפסוקים נוספים רואים אנו כי "שומעים" הכוונה להבנה: "והם לא ידעו כי שומע יוסף" (בראשית מ"ב, כ"ג) וכן מלכים ב י"ח, כ"ו ועוד].